

Oportunitățile pedagogiei interactive în formarea profesională a cadrelor didactice

Les opportunités de la pédagogie interactif dans la formation professionnel des enseignants

Veronica Oboroceanu,
Catedra de științe ale educației,
UPS „Ion Creangă”

Rezumat

Formarea profesională a cadrelor didactice, axată pe pedagogia interactivă, are la bază nu doar un considerent funcțional-aplicativ. Condițiile existente și integrarea într-o societate postmodernă, tehnologică și informațională generează problema formării profesionale a cadrelor didactice într-o varietate a surselor și conținuturilor educaționale. Prezentul articol relevă oportunitățile pedagogiei interactive de formare profesională a cadrelor didactice, de dezvoltare a spiritului critic, activ și creativ.

Cuvinte-cheie: *pedagogie interactivă, instruire interactivă, învățare, formare profesională.*

Résumé

La formation des enseignant scentréessur la pédagogie interactive est basée non seulement del'approche fonctionnelle. Les conditions d'intégration dans la société postmoderne, technologique et informationnelle génèrele problème de la formation des enseignants dans une variété de sour ceset le contenu éducationnel. Cet article releve les opportunités de la pédagogie interactive de formation professionnelle des enseignants, de développement de la pensée critique, active et créative.

Mots-clés: *pédagogie interactive, l'instruire interactive, apprentissage, formation professionnelle.*

Pedagogia interactivă semnifică trecerea de la pedagogia implicită la pedagogia explicită, în care se negociază raportul dintre cunoștințe și achiziții, se poate accepta, critica sau chiar refuza. Astfel, pedagogul român S. Cristea abordează modelul educației interacționiste, ce corespunde cerințelor culturii societății postindustriale, informaționale, reflectate pedagogic prin inițiativa și realizarea saltului valoric de la formare-dezvoltare la autoformare-autodezvoltare permanentă [4, p. 122].

Pedagogia interactivă oferă posibilitate cadrelor didactice de a participa la propria formare profesională și reprezintă un model pe care-l plasează în centrul procesului, dezvoltând abilitățile de a învăța strategii. Potrivit specialiștilor McCombs și Whistler, „învățarea care îl situează pe cel ce învață în rolul central reprezintă o perspectivă care asociază accentul pus pe particularitățile celui ce învață (ereditate, experiențe, perspective, pregătire, talente, capacități și nevoi) cu accentul pus pe învățare” [15, p. 8]. Învățarea este un proces complex; din toate timpurile, a fost și continuă să fie subiect de investigație pentru cercetători din diverse domenii. Astfel, autoarea D. Sălăvăștru menționează următoarele: (a)

neurologii cercetează mecanismele neurofiziologice ale învățării și indică trei tipuri de mecanisme: anatomice (rolul anumitor nuclee ai encefalului), bioelectrice (rolul secvențelor de impulsuri care circulă de-a lungul neuronilor) și biochimice (legate de acțiunea mediatorilor creierului și a sintezei proteice); (b) psihologii studiază, în condiții de laborator sau în mediul natural de învățare, modul în care se produc modificările în comportamentul persoanei, condițiile în care are loc învățarea și legile care o guvernează; (c) sociologii abordează dimensiunea socială a învățării și analizează mediul în care se produce învățarea; (d) pedagogii sunt orientați în organizarea învățării școlare și încearcă să transpună teoriile psihologice ale învățării în modele ale instruirii [16, p. 12].

O analiză succintă a accepțiunilor conferite fenomenului învățării/instruirii ne relevă faptul că „a învăța înseamnă a însuși scheme sau structuri cognitive (J. Piaget), concepte (L.S. Vîgotski), forme (W. Kohler), reprezentări (G. Bachelard), conexiuni (G. Tiberghiev), cunoștințe relaționale și procedurale (J.F. Richard)”. F. Frumos consideră că învățarea este o activitate care se exercită asupra mediului exterior, dar și asupra propriei persoane; acesta este sensul definițiilor care fac apel la conștiință și înțelegere [Apud 8, p. 24].

Pedagogia interactivă promovează un model de instruire de tip comunicativ și reflexiv-activ care stimulează introspecția individuală și colectivă, precum și dezbaterile variatelor probleme, experimentarea directă a obiectelor, fenomenelor și proceselor realității, ca o pregătire pertinentă pentru integrarea în societate.

În teoria și practica educațională contemporană, problematica pedagogiei interactive cunoaște noi abordări științifice, complexe și interdisciplinare. Abordarea metodelor active și interactive, în formarea profesională a cadrelor didactice și a îmbinării studiului independent cu metodele de învățare prin colaborare, este analizată științific din punct de vedere pedagogic, psihologic, sociologic și biologic [2, p. 27]. Conceptul de „pedagogie interactivă” este propus pentru prima dată de cercetătorul german H. Fritz, în 1975; după O.B. Иванова, obiectul de studiu fiind construirea unei interacțiuni concentrate și reciproce între agenții procesului educațional [Apud 25, pp. 136-142], însă *teoria interacțiunii pedagogice* este determinată de bazele conceptuale elaborate de autoarea B. Мяснищева. În acest context, principalele categorii de interacțiune se referă la: a) *raportul față de alții*; b) *atitudinea față de sine* și c) *față de lucruri*.

Cercetătoarele И. Черкасова și Т. Яркова consideră că atitudinea față de oameni este critică și ține de natura relațiilor bazate pe trăsăturile de personalitate, dezvoltată de L. Vîgotski; ideea unei forme de existență dialogată, abordată de M. Bahtin; teoria interacțiunii sociale, cercetată de П. Сорокин; teoria gândirii activității colective aparține lui П. Щедровицкий etc. [Apud 26, p. 6].

Relevanța cercetărilor complexe ocupă un loc central în pregătirea profesională a cadrelor didactice, întrucât în ele se reflectă calitatea, profesionalismul, viziunea politicii educaționale – cum sunt înțelese și descrise finalitățile educației, prin ce conținuturi, strategii, metode se preconizează realizarea acestora, cu

ce resurse, dar și în ce condiții. Importanța pedagogiei interactive este relevată, pe de o parte, în studiile comparative internaționale și, pe de altă parte, prin aplicarea tehnologiilor informaționale și comunicaționale în procesul de pregătire inițială a cadrelor didactice. Pornind de la acest deziderat, *pedagogia raportată la cel ce învață și centrată pe acesta* constituie *pedagogia interactivă*, prezentată ca o caracteristică a constructivismului și socioconstructivismului, promovând descoperirea noului de către cei care învață și stabilind relații dintre ei. Pedagogia interactivă le oferă cadrelor didactice oportunitatea de a fi nu simplu receptor pasiv de informații și de moduri de gândire descrise și prezentate de alții, dar experimentează dispozitive pedagogice inspirate de *abordarea interacționistă și constructivistă* a cunoștințelor, punând, astfel, accent pe formarea profesională [2, p. 20].

Obiectivele și principiile pedagogiei interactive sunt în concordanță cu practicile pedagogice centrate pe activitatea de învățare individuală sau colectivă; astfel, participă implicit la modelarea personalității, în vederea dezvoltării încrederii în sine prin autoinstruire eficientă. Grație propriilor experiențe, cadrele didactice conștientizează existența diverselor moduri de formare cognitivă și afectivă, orientându-se, în felul acesta, spre participare interactivă. Pedagogia interactivă este o pedagogie prin obiective, care pune accentul pe libertatea intelectuală a cadrelor didactice și pe autonomie, considerate valori fundamentale în educație; instituția de formare este asimilată cu un spațiu de libertate, creativitate, motivare intrinsecă pentru actorii educației, în care exersează spiritul activ, critic și creativ și construiesc autonomia cognitivă, educativă și acțională [Idem, p. 30].

Pedagogia interactivă integrează pe larg metode de predare cu accentul pe cel ce învață. În cadrul pregătirii profesionale inițiale a cadrelor didactice, învățarea centrată propune să se dezvolte autonomia și independența cursantului [20], bazată pe responsabilitatea celui ce învață [22, pp. 57-76; 19, pp. 11-23].

În contextul analizei conceptului de „instruire interactivă”, în literatura de specialitate, modelele instruirii sunt racordate la teoriile instruirii.

I. Neacșu grupează aceste modele de instruire în felul următor: *a) modelul behaviorist* (asociaționist-comportamental): *Teoria condiționării operante* (B.F. Skinner); *Teoria conexionistă* (E.L. Thordinke); *Teoria behaviorismului intențional* (E. Tolman); *Teoria mediației* (C.E. Osgood); *Teoria reducerii sistematice a tensiunii comportamentului* (C. Hull); *Teoria revizuită a celor doi factori* (O.H. Mowrer); *b) modelul cognitivist*: *Teoria genetic-cognitivă* (J. Bruner); *Teoria organizatorilor învățării* (D.P. Ausubel, F.C. Robinson); *Teoria învățării cumulativ-ierarhice* (R.M. Gagné); *c) modelul integrativist*: *Teoria holodinamică asupra învățării* (R. Titone); *Teoria interdependenței proceselor cognitive, dinamice și reacționale* (J. Nuttin); *Teoria integratorie și deterministă a învățării* (J. Linhart); *Teoria învățării depline* (J. Carroll, B.S. Bloom); *Teoria interdisciplinară (integrată) a învățării* (J. Nisbert) [Apud 12, pp. 24-25].

Prin urmare, pedagogia interactivă creează oportunitate în vederea formării profesionale inițiale a cadrelor didactice, dezvoltând spiritul critic, activ și creativ. Așadar, cadrul didactic poate să realizeze un

laborator de verificare și validare a eficienței diverselor metode și procedee de formare profesională inițială, analizate critic, constructiv, activ și creativ, însă trecute prin filtrul reflecției personale și adaptate la situațiile concrete de instruire.

În cadrul procesului de formare profesională inițială, *reflecția* are un rol determinant, orientând cadrul didactic spre introspecție, autosinteză a rezultatelor activității profesionale, dar și spre o analiză a comportamentului propriu, a interacțiunilor interpersonale, precum și spre remedierea corelației obiectelor și fenomenelor educabilității [23].

Privită ca tehnică a activității mintale, reflecția înseamnă o concentrare a intelectului și o iluminare ce se produce asupra unor cunoștințe, idei, sentimente, acțiuni etc., luate în analiză, în examinare [13, pp. 349]. *Reflecția* are ca premisă meditarea la ceea ce s-a învățat, raportând noile conținuturi la cunoștințele anterioare și, prin aceasta, reconstruindu-și schemele cognitive, pentru a integra noile achiziții, progresând astfel în cunoaștere și dezvoltându-se personal. Reflecția asupra gândirii și a proceselor implică gândirea agenților educației despre gândire (metacogniție), reflectarea asupra acțiunilor și proceselor, precum și transferul de cunoștințe în contexte noi, crearea alternativelor sau oferirea posibilităților. În opinia cercetătorilor P. Candy, S. Harri-Augstein și L. Thomas (1985), abordată de autoarea Vera L. Neyman (de la Universitatea Națională din Louis, Chicago, 2011), *reflecția metacognitivă* este o abordare specifică ce permite viitorilor pedagogi să analizeze propriul proces de învățare într-un mod sistematic, dar și să descopere propriile ipoteze și construcții cu referire la ceea ce realizează ca modalitate de a identifica și de a chestiona propriile strategii [27]. În baza cercetărilor științifice, *reflecția metacognitivă* este raportată la evaluarea, monitorizarea, controlul propriilor cogniții sau funcționalități mentale. Cercetătorii americani Flavell (1979) Veenman, Van HoutWolters, Afflerbach (2006) abordează problematica reflecției metacognitive, dar și a componentelor acesteia. Astfel, reflecția metacognitivă reprezintă propriile interpretări despre propria activitatea cognitivă [Apud 24, p. 106].

Reflecția este un concept frecvent întâlnit în cercetările științifice, în special atunci când sunt vizate paradigmele cadrelor didactice, când vorbim despre *practicianul reflexiv*. În formarea inițială a cadrelor didactice, *reflecția* permite orientarea spre scopul de a examina critic și a dezvolta în continuu acțiunile sale profesionale. Metodele aplicate pentru a stimula reflecția sunt adesea practicate ca metode de cercetare aferentă, de investigare.

Actualmente, timpul care este la dispoziție pentru procesarea și asimilarea noului este tot mai redus, iar complexitatea cunoașterii este tot mai accentuată, apelul la *pedagogia interactivă* și *metodele interactive bazate pe limbajul intern* este tot mai frecvent în contextul formării profesionale. Astfel, putem vorbi despre o *pedagogie interactivă* bazată pe reflecția personală, care studiază valorificarea și valorizarea metodelor de educație bazate pe dialogul intern, limbajul intern. *Reflecția personală* o constituie comunicarea, ce presupune focalizare, concentrare interioară, precum și acțiunea gândirii asupra

unei idei, probleme, a unui obiect, subiect, eveniment și succedarea dialogului interiorizat, comunicare cu propria lume interioară [2, p. 161]. Cercetătoarea franceză A. Lalanne afirmă că, în cadrul educațional, activitatea reflexivă este o mediere între toate experiențele, toate formele de *savoir*, care determină o posibilitate de a fi examinate și reunite, este ca un fir călăuzitor care manifestă sens și valoare [21, pp. 27-28]. În acest context, J. Piaget afirmă că *reflecția interioară* și *abstractă* reprezintă metoda activă și cu valoare euristică. În sens restrâns, reflecția intervine și în cadrul observației, al experiențelor efectuate în soluționarea problemelor. Elaborarea lucrărilor scrise, activitățile de creație, în timpul lecturii, pe parcursul realizării proiectelor, asociază activitățile practice cu munca, este prezentă în timpul formulării răspunsurilor și este asociată eficient cu alte metode și procedee de învățământ. Reflecția personală este foarte importantă pentru dezvoltarea cognitivă a cadrelor didactice. Construcțiile deliberate ale gândirii și imaginației sunt de neconceput fără meditație personală. Simpla informație lăsată în seama memoriei încă nu este cunoaștere adevărată; deci are nevoie și de reflecție, după abilitățile personale.

Ca formă interiorizată a inteligenței, reflecția este utilă pentru fiecare persoană, pentru a se putea detașa de cele citite, auzite sau văzute, întâlnite și observate, pentru a putea să pătrundă în esență, în conținutul de idei și semnificații ale studiilor parcurse, pentru a putea lua atitudine critică, în sensul formării unor opinii personale și judecăți de valoare. În ultima analiză, opiniile personale exprimă profunzimea cugetării. Reflecția personală înseamnă o concentrare a intelectului, urmată de o iluminare bazată pe combinarea cunoștințelor, ideilor, principiilor. Este o metodă de stimulare a gândirii creative, productive și de incitare la cercetări aprofundate. Are la bază dialogul cu sine însuși, valorificând structurile operatorii și cognitive, pregătind drumul unor construcții noi, folosind propria imaginație [3, p. 191]. Inițiatorul reflecției personale este însuși cadrul didactic, care presupune efortul concentrat asupra unui fapt sau a unei idei. Folosind virtuțile limbajului interior, în timpul meditației, subiectul are ocazia să întreprindă tatonări, să încerce supoziții, ipoteze și căi de rezolvare; în mintea lui se cristalizează mai multe variante de soluții posibile, se ajunge la noi elaborări sau concluzii, la redescoperiri de noi reguli, legi, principii. Prin urmare, tehnologiile comunicaționale favorizează dezvoltarea reflecției personale. Construcțiile din propria voință ale gândirii și imaginației sunt de neconceput fără meditație personală. În acest context, I. Cerghit evidențiază următoarele tipuri de *reflecție personală*: a) după *natura problemei, situațiilor de învățare*, reflecția poate fi valorificată în cadrul studiului individual sau colectiv, când este exprimată prin „reflecția individuală” și „reflecția colectivă”; b) după *acțiunile implicate în plan mental*, reflecția poate fi artistică, euristică (deductivă, analogică etc.), critică sau bazată pe experimentarea mentală a unor noi structuri cognitive – idei, modele, strategii etc.; c) după *caracter*, reflecția poate fi ocazională, spontană, metodică sau sistematică.

Prin urmare, reflecția ajută la construirea și dezvoltarea achizițiilor de cunoștințe și constituie un indicator valoros pentru demersurile evaluative realizate de cadrul didactic în contextul formării

profesionale, care practică, în special, o instruire activă și interactivă. În această ordine de idei, autoarea prezintă *reflecția personală* ca metodă didactică interactivă de dezvoltare personală și profesională, prin următoarele variabile:

- reprezintă *spiritul activ* ce caracterizează persoana, evidențiind faptul că acesta își adresează întrebări și se dovedește interesat de dobândirea unei cunoașteri active și profunde, bazate pe căutare și cercetare reflexivă;
- prezintă *activism individual*, datorită comunicării subiectului cu sine, comunicare bazată pe limbajul intern;
- operează în plan intern (interiorizat) cu obiecte, idei, probleme, evenimente etc., conduce la dezvoltarea *strategiilor reflexive și a gândirii reflexive*, teoretice, la apariția de noi structuri operatorii, cognitive și imaginative, la dezvoltarea gândirii independente și evaluative;
- corelează cu *introspecția*, cu dialogul interior, cu interogațiile și introspecțiile proprii, cu comunicarea cu sine și cu propria lume interioară, cu meditația personală și cu reculegerea, permite regăsirea propriului *eu* interior, investigarea propriilor trăiri, stări interioare, sentimente, motivații, trăiri afective etc., presupune autoobservare, autoapreciere, autocunoaștere, autoanaliză, autochestionare, automonitorizare, autoevaluare, autocritică, autoplanificare etc.;
- interacționează cu materialul de învățat, investigările, chestionările; reflecțiile și problematizările pe care le implică presupun trăirea unor momente de tensiune autentică, favorabile unei *învățări interactive*, independente, prin exprimare mentală, prin descoperire, precum și unei învățări creative;
- dezvoltă capacitățile de reflecție metacognitivă și formează strategii metacognitive flexibile, iar pe de altă parte, capacitatea de a gândi despre propria gândire, care duce la dezvoltarea capacității de a reflecta și de a-și evalua ideile și modul gândirii;
- dezvoltă inteligența reflexivă, inteligența intrapersonală;
- facilitează dezvoltarea spiritului critic, întrucât presupune utilizarea operațiilor gândirii într-o manieră critică și constructivă (reflecție critică și constructivă);
- participă la dobândirea autonomiei cognitive și educative.

Cele expuse confirmă că pedagogia interactivă oferă oportunitatea de a evolua în formarea profesională a cadrelor didactice, prin aplicarea instruirii active și interactive.

În pedagogia interactivă, reflecția personală vizează oferirea de ocazii/timp celor ce învață, pentru a se apleca asupra forului interior, pentru a găsi resursele necesare soluționării unor probleme propuse. Înseamnă o concentrare a intelectului, urmată de o iluminare bazată pe combinarea cunoștințelor, ideilor, principiilor, stimulează gândirea creativă, productivă și de incitare la cercetări aprofundate. Are la bază dialogul cu sine însuși, valorificând structurile operatorii și cognitive, pregătind drumul unor construcții noi, folosind propria imaginație.

În baza celor expuse, conchidem că, fără a reflecta, a gândi profund, a cugeta, a medita, nu există creație. În această ordine de idei, pedagogia interactivă facilitează dezvoltarea reflecției personale. Cadrele didactice își pot exercita reflecția personală din acțiunea propriei inițiative, fie în situații de învățare individuală, ce ține de reflecția proprie, fie în situația de învățare în grup; în cazul dat, ține de reflecția colectivă. Dezvoltarea spiritului creativ, optimizat de pedagogia interactivă, trebuie să fie alături de educarea gândirii, afirmă M. Ionescu, prin combaterea conformismului [9]. Astfel, progresul demersului cognitiv în soluționarea problemelor depinde de factorul *creativitate*. Educarea creativității presupune formarea unei atitudini pozitive față de progres, față de elementele noi și față de introducerea acestora în propriile acțiuni; pregătirea pentru a accepta noul ca un indiciu al progresului, al inovațiilor și al creativității umane; încurajarea prin caracter și rezultate originale; formarea și dezvoltarea aptitudinilor și capacităților de a crea, de a regândi strategiile de lucru și de a le integra în sisteme dinamice, flexibile și eficiente; formarea și dezvoltarea capacităților creative pentru a realiza ceva nou: conexiuni, idei, teorii, modele ideale sau materiale, produse materiale etc.

Importantă este și atitudinea cadrelor didactice în formarea profesională. O atitudine autoritară poate crea blocaje afective. Prin urmare, este de preferat o atmosferă democratică, ceea ce contribuie la dezvoltarea spiritului creativ. În cadrul formării profesionale, profesorul dezvoltă spiritul creativ pentru optimizarea demersului cognitiv pe următoarele direcții: a) *proiectarea/organizarea activităților educaționale*; b) *organizarea și realizarea activităților de învățare și predare*; c) *realizarea procesului de verificare și evaluare a randamentului educațional*; d) *reglarea demersurilor didactice proprii pe baza informațiilor obținute prin feedback*; e) *realizarea de cercetări științifice teoretice și practic-aplicative în domeniul specialității și psihopedagogiei și introducerea, valorificarea unora din rezultatele acestor cercetări în practica curentă* [9, p. 129].

Oportunitatea pedagogiei interactive în vederea dezvoltării spiritului creativ și critic este considerată ca punct esențial în formarea profesională a cadrelor didactice și constituie *exigența de neutralitate critică*, de aici, respectiv, tendința cadrului didactic să nu prezinte doar certitudini, adevăruri științifice demonstrate, cunoștințe elaborate și structurate, ci și diverse opinii subiective analizate critic. Cu referire la aplicarea acestora, se dezvoltă instrumentele intelectuale, se construiesc raționamente și judecăți, se construiește propriul mod de aplicare a metodelor interactive, pentru construirea progresivă a cunoștințelor noi, utilizând condițiile necesare [11, p. 139]. În acest sens, se face referire la *metodele real-active*, care presupun contextul conceptual și organizatoric nou și angajează cursantul în construcția cunoașterii, învățării, înțelese ca proces, exersează și dezvoltă priceperile, abilitățile, capacitățile. Prin urmare, reflectă rolul cadrului didactic în abordarea mecanismelor cognitive: să creeze climat stimulativ pentru învățarea activă și să motiveze pentru participarea directă în cunoaștere; să promoveze învățarea interactivă și responsabilă; să clarifice scopurile și obiectivele de realizat; să reactualizeze și să integreze cunoștințele; să

stimuleze autocunoașterea, autoanaliza și metacogniția; să echilibreze activitatea cognitivă; să ofere modele și să provoace noi căutări etc. [10, p. 141]

Cu referire la cele expuse, cercetătorul român I.Al. Dumitru propune strategii interactive care promovează dezvoltarea demersului cognitiv, reflectate în formarea profesională a cadrelor didactice [7].

Practicile și metodele pedagogiei interactive în vederea formării profesionale a cadrelor didactice sunt diversificate și aplicate prin variate procedee, care solicită intens mecanismele mentale. Fiecare persoană își adaptează metoda respectivă după particularitățile stilului său cognitiv, experiența anterioară, motivația cunoașterii, motivația profesională, voința de *a ști* și *a acționa*, capacitatea de cooperare și comunicare.

În concluzie, menționăm faptul că pedagogia interactivă oferă oportunitate în formarea profesională a cadrelor didactice, având rolul de a interacționa activ și interactiv cu informațiile din mediul socioprofesional, economic, politic și cultural, în societatea postmodernă. Ca instrumente în pedagogia interactivă, *spiritul activ*, *critic* și *creativ* ajută la evaluarea aserțiunii și argumentării raționamentelor în soluționarea dificultăților cognitive. Așadar, promovarea pedagogiei interactive în formarea profesională a cadrelor didactice orientează spre a răspunde interactiv, eficient și constructivist demersului educațional al națiunii și umanității în general.

Referințe bibliografice

1. Bernat, S.E., *Tehnica învățării eficiente*, Presa Universitară UBB, Cluj, 2003.
2. Bocoș, M.-D., *Instruirea interactivă*, Iași, Polirom, 2013.
3. Cerghit, I., *Metode de învățământ*, Iași, Polirom, 2006.
4. Cristea, S., *Fundamentele pedagogiei*, Iași, Polirom, 2010.
5. Dău-Gașpar, O., *Aspecte psihopedagogice și sociale ale creativității în funcție de diversitatea individuală. Rezumatul tezei de doctorat*, București, Universitatea din București, 2012.
6. Dulamă, M.E., *Metodologii didactice activizante. Teorie și practică*, Cluj-Napoca, Clusium, 2008.
7. Dumitru, I.Al., *Dezvoltarea gândirii critice și învățarea eficientă*, Editura de Vest, Timișoara, 2000.
8. Frumos, F., *Didactica. Fundamente și dezvoltări cognitive*, Iași, Polirom, 2009.
9. Ionescu, M., *Demersuri creative în predare și învățare*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000.
10. Joița, E. (coord.), *Formarea pedagogică a profesorului: instrumente de învățare cognitiv-constructivistă*, ed. a II-a, București, EDP, 2008.
11. Joița, E., *Educația cognitivă. Fundamente. Metodologie*, Iași, Polirom, 2002.
12. Neacșu, I., *Instruire și învățare*, București, Editura Științifică, 1990.
13. Pânișoară, I.O., *Comunicarea eficientă*, ediția a III-a, revăzută și adăugită, Iași, Polirom, 2008.
14. Pâslaru, Vl., Papuc, L., Negură, I. et al., *Construcție și dezvoltare curricular. Ghid metodologic*, Chișinău, Tipografia Centrală, 2005.
15. Popa, C., *O școală orientată spre elev. Elevul partener activ în procesul propriei învățări*, București, Aramis Prim, 2009.
16. Sălăvăstru, D., *Psihologia educației*, Iași, Polirom, 2004.

17. Temple, Ch. et al., *Strategii de dezvoltare a gândirii critice pentru toate disciplinele școlare. Ghidul II*, adaptare după N. Crețu, supliment al revistei „Didactica Pro”, nr. 2, Chișinău, 2002.
18. Temple, Ch., Steele, J.L., Meredith, K.S., *Aplicarea tehnicilor de dezvoltare a gândirii critice*, Chișinău, 2003, Didactica Pro, nr. 2 (8).
19. Johnson, Eli, *The Student Centered Classroom, vol 1: Social Studies and History*, 2013, https://books.google.md/books?id=uQEEAQAAQBAJ&pg=PR2&lpg=PR2&dq=Johnson+Eli,+The+Student+Centered+Classroom:+Vol+1:+Social+Studies+and+History,+2013&source=bl&ots=nHbHKaIZ7m&sig=3JKJYo2J5ehsCCvzI1mROy5GW0&hl=ru&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=Johnson%20Eli%20The%20Student%20Centered%20Classroom%3A%20Vol%201%3A%20Social%20Studies%20and%20History%2C%202013&f=false (vizitat 19.03.15)
20. Jones, L., *The Student-Centered Classroom*, Cambridge University Press, 2007.
21. Lalanne, A., „La philosophie à l'école élémentaire: mission impossible?” Dans: *Cahiers pédagogiques* 386, 09/2000.
22. Pedersen, S., Liu, M., *Teachers' beliefs about issues in the implementation of a student-centered learning environment*, Educational Technology Research and Development, 2003, 51 (2).
23. Бехоева, А., *Развитие профессионально-педагогической рефлексии у студентов университета-будущих учителей. Автореферат*, Владикавказ, 2005 <http://www.dissercat.com/content/razvitie-professionalno-pedagogicheskoi-refleksii-u-studentov-universiteta-budushchikh-uchit> (vizitat 12.09.14)
24. Дударева, Ю., Семенов, И., *Феноменология рефлексии и направления ее изучения в современной зарубежной психологии. Психология. Журнал Высшей школы экономики*, 2008. vol. 5, nr. 1. https://www.angl.hu-berlin.de/confslecs/sloganzations-in-language-education-discourse/abstracts_a-z.pdf (vizitat 07.10.14)
25. Иванова, О.В., *Проектирование интерактивной визуальной системы обучения инженерной и компьютерной графике. Актуальные вопросы современной педагогической науки: материалы III Междунар. заочной научно-практ. конф.*, (coord.) Волкова М., Чебоксары, 2010.
26. Черкасова, И., Яркова, Т., *Интерактивная педагогика, учебно- методическое пособие*, Санкт-Петербург, „Экспресс”, 2012.
27. <http://digitalcommons.nl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1046&context=diss>